

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв
Кафедра загальної та практичної психології

Освітня програма: Психологія. Практична психологія

Спеціальність: 053 Психологія

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня *магістр*

ОСОБЛИВОСТІ САМОРОЗУМІННЯ ПІДЛІТКІВ У СИТУАЦІЇ ВІЙНИ

Студентки **Нестеренко Тетяни Володимирівни**

Науковий керівник:

Кресан Ольга Дмитрівна,

кандидат психологічних наук, доцент

Рецензент:

Щотка О.П.

кандидат психологічних наук, доцент

Папуча М.В.

доктор психологічних наук, професор

Допущено до захисту: _____ 2023 р.

Завідувач кафедри:

Проф. _____ **Папуча М.В.**

Анотація

на магістерську роботу

на тему: «ОСОБЛИВОСТІ САМОРОЗУМІННЯ ПІДЛІТКІВ У СИТУАЦІЇ ВІЙНИ»

Магістерська робота присвячена вивченню саморозуміння та аналізу особливостей саморозуміння підлітків у ситуації війни.

Робота складається з двох розділів, кожен з яких містить три підрозділи. Список літератури містить 29 джерел. Робота містить 40 сторінок.

Актуальність дослідження: Саморозуміння є процесом, який допомагає нам краще зрозуміти себе, виявити свої потреби, цінності та мотивації навіть у ситуації війни, а також впливає на наше емоційне благополуччя та здатність досягати успіху у житті.

Об'єкт дослідження: властивості психіки підлітків, їхнє саморозуміння у ситуації війни.

Предмет дослідження: виявлення особливостей у психіці дітей у ситуації війни.

Методи дослідження: аналіз, порівняння, систематизація, узагальнення теоретичних та емпіричних даних. На етапі емпіричного дослідження було використано бесіди та психодіагностичні методики.

Висновки: Майбутнє за дітьми, тож вони також повинні його творити. Саме тому у контексті воєнного стану важливо приділити увагу підтримці підлітків із покращенням їх саморозуміння. Це може включати психологічну підтримку, розвиток стратегій копінгу, надання можливостей для висловлення емоцій та створення підтримуючого оточення. Також важливо наголосити на залученні родини, школи та спільноти в цей процес, щоб створити оптимальні умови для розвитку саморозуміння підлітків у ситуації війни.

Ключові слова: САМОРОЗУМІННЯ, САМОСВІДОМІСТЬ, ПІДЛІТКОВИЙ ВІК, КРИЗА ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ, Я-КОНЦЕПЦІЯ

Abstract

for the master's thesis

on the topic: "Peculiarities of self-understanding of adolescents in a situation of war"

The master's thesis is devoted to the study of self-understanding and analysis of the peculiarities of self-understanding of adolescents in a situation of war.

The work consists of two chapters, each of which contains three subsections. The list of references includes 29 sources. The work contains 40 pages.

Relevance of the study: Self-understanding is a process that helps us to better understand ourselves, identify our needs, values and motivations even in a situation of war, and also affects our emotional well-being and ability to succeed in life.

The object of the study: the properties of adolescents' psyche, their self-understanding in a situation of war.

Subject of the study: identifying peculiarities in the psyche of children in a situation of war.

Research methods: analysis, comparison, systematization, generalization of theoretical and empirical data. At the stage of empirical research, interviews and psychodiagnostic methods were used.

Conclusions: The future belongs to children, so they must also create it. That is why, in the context of martial law, it is important to pay attention to supporting adolescents to improve their self-understanding. This can include psychological support, development of coping strategies, providing opportunities for expressing emotions and creating a supportive environment. It is also important to emphasize the involvement of family, school, and community in this process to create optimal conditions for the development of adolescents' self-understanding in a situation of war.

Keywords: SELF-UNDERSTANDING, SELF-AWARENESS, ADOLESCENCE, ADOLESCENT CRISIS, SELF-CONCEPT

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ САМОРОЗУМІННЯ ОСОБИСТОСТІ.	
1.1. Сутність та зміст поняття саморозуміння особистості в контексті різних наукових підходів.....	8
1.2. Саморозуміння підлітків.....	15
1.3. Психіка підлітка у ситуації війни.....	20
Висновки до 1-го розділу .	22
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ САМОРОЗУМІННЯ ПІДЛІТКІВ У СИТУАЦІЇ ВІЙНИ.	
2.1. Організація емпіричного дослідження.....	25
2.2. Психологічні особливості розвитку саморозуміння підлітків у ситуації війни	27
2.3. Рекомендації щодо покращення саморозуміння підлітків у ситуації війни.	32
Висновки до 2-го розділу	33
ВИСНОВКИ.....	35
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	38
ДОДАТКИ.....	

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Наше суспільство не один рік перебуває у суцільному стресовому стані, який пов'язано зі збройним нападом російської федерації на Україну. Напружена атмосфера негативно впливає на психологічний стан кожного українця. Особливо це відчувають діти та підлітки, адже їхня психіка ще не є повністю сформованою. Війна в Україні призвела до утворення нових соціальних груп як серед дорослих, так і серед дітей. Це і діти військовослужбовців, внутрішньо і зовнішньо переміщені особи, діти, що постраждали внаслідок бойових дій, жертви воєнних злочинів і т.д.. Під час війни, діти, у різній мірі та проявах, зіштовхуються з різними типами травматичних подій. Їх ми можемо розподілити на дві групи: несподівані травматичні події та довготривалі несприятливі події. Обидві групи травматичних подій сприяють виникненню непродуктивних стратегій подолання труднощів у житті. В наслідок чого, діти, які відчули на собі воєнні дії значно частіше, ніж однолітки без такого досвіду, страждають від тривожного розладу, посттравматичного стресового розладу (ПТСР), депресій, дисоціативних розладів (добровільна соціальна ізоляція, деперсоналізація, дереалізація, небажання розмовляти, кататонічний синдром), поведінкових розладів (зокрема агресія, асоціальна і злочинна поведінка, схильність до насильства), а також ці діти більш схильні до зловживання алкоголем, нікотинової залежності, вживання наркотичних засобів. Різні психологічні та психіатричні дослідження показують, що війна має довготривалі наслідки для дітей та підлітків. Але нашим завданням є уберегти цю категорію населення від саморуйнування. Пріоритетним завданням залишається становлення цілеспрямованої, активної, впевненої у своїх силах особистості, яка здатна адаптуватися до будь-яких умов і обставин. Одним із напрямків вирішення зазначеної проблеми є дослідження особливостей та умов підвищення саморозуміння особистості підлітка. Задача психолога сьогодні – знайти методи позитивного впливу на саморозуміння дітей, адже від

того, що сьогодні на думці у молоді, їхніх настроїв і прагнень, пріоритетів і поглядів залежить не тільки їхня реалізація та успіх, а й розвиток усієї країни в цілому.

Дослідження феномена саморозуміння активізувалося наприкінці ХХ сторіччя і початку ХХІ як у зарубіжній, так і у вітчизняній психології.

Загальнотеоретичні аспекти проблеми саморозуміння окреслено в роботах А. Б. Коваленко, Н. В. Чепелевої, Г. Л. Лендрета, А. Маслоу, К. Роджерса, В. Франкла, З. Фрейда та ін.

Науковці, які досліджували вікові особливості прояву саморозуміння, наголошують на сензитивності саме перехідного періоду онтогенезу для формування саморозуміння. У підлітків розвиток саморозуміння сприяє узгодженню реальної поведінки з уявленнями і переживаннями самого себе, що виражається в осмисленні свого життя, побудові життєвих перспектив при збереженні позитивного ставлення до себе як цілісної особистості.

В сучасних дослідженнях розкриті сутнісні характеристики саморозуміння підлітків при формуванні свідомої особистості.

Саморозуміння дозволяє нам зосередитися на своїх потребах, бажаннях та цілях. Воно допомагає з'ясувати, що саме нам важливо у житті, які цінності ми прихильні, і що насправді хочемо досягти. Це дозволяє нам приймати обґрунтовані рішення важливі для нашого щастя та задоволення.

Одним з ключових аспектів саморозуміння є усвідомлення своїх емоцій та думок. Це означає бути у зв'язку зі своїми почуттями і дати їм дозвіл перебувати в нашому свідомості. Часто ми можемо не помічати своїх емоцій або підганяти їх, що може привести до стресу і незадоволення. Саморозуміння допомагає нам впізнати свої емоції, розуміти, чому вони виникають, і як вони впливають на наше життя.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та експериментальне дослідження психологічних особливостей саморозуміння підлітків під час війни. Для досягнення поставленої мети мною визначено такі **завдання** дослідження:

1. Обґрунтувати теоретико-методологічні підходи до вивчення проблеми саморозуміння.
2. Виявити психологічні особливості саморозуміння у підлітків під час війни.
3. Проаналізувати теоретичні підходи та одержані результати емпіричних досліджень про саморозуміння підлітків під час війни.

Об'єкт дослідження: властивості психіки підлітків, їхнє саморозуміння у ситуації війни.

Предмет дослідження: виявлення особливостей у психіці дітей у ситуації війни.

Основними теоретичними методами були: аналіз, порівняння, систематизація, узагальнення теоретичних та емпіричних даних. На етапі емпіричного дослідження було використано бесіди та психодіагностичні методики.

РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ САМОРОЗУМІННЯ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Сутність та зміст поняття саморозуміння особистості в контексті різних наукових підходів

Проблема саморозуміння є відносно новою та недостатньо вивченою у сучасній науці. Дослідження цього феномена активізувалося аж наприкінці ХХ століття і на початку ХХІ століття як у зарубіжній, так і у вітчизняній психології (Г. Л. Лендрет, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, З. Фрейд та ін.).

Вивчення проблеми саморозуміння є досить актуальною, адже звернення уваги на себе, рефлексивність є однією з головних психологічних особливостей людини як суб'єкта. Психологічні процеси самосприйняття та саморозуміння дають можливість кожній людині звернути увагу на себе, відповісти на питання, якою людиною вона є і що з нею відбувається.

Для початку нам слід звернутися до самого поняття «розуміння», яке широко представлене в багатьох науках. Більшість науковців трактують розуміння як пізнавальний мисленнєвий процес, спрямований на розкриття суттєвих зв'язків і відношень об'єктів (Костюк Г.С.). [15]

Розуміння – мислительний процес, спрямований на виявлення (з'ясування) істотних рис властивостей і зв'язків предметів, явищ, подій. Фізіологічною основою розуміння є складна аналітико-синтетична діяльність мозку, актуалізація минулих умовних зв'язків і створення нових тимчасових зв'язків.

Розуміння належить до сфери інтелекту, однак спирається на емпіричний досвід. Увесь процес навчання підростаючих поколінь ґрунтується на формуванні розуміння, поглибленні і уточненні його.

Розуміння якогось явища включає в себе сортування його за певним класом явищ, визначити, якими причинами було обумовлено його виникнення і розвиток. Розуміння є процесом опосередкованим, за основу якого ми беремо актуалізацію зв'язків, які було вироблено раніше. Вони у свою чергу спираються на результати попередньої діяльності людини. Загалом, в основі розуміння лежать знання і попередній досвід суб'єкта [14].

Науковці виділяють два погляди на поняття розуміння. Відповідно до першого, глибина розуміння навколишнього світу пропорційна глибині розуміння себе, особистих переживань. Згідно з другим, розуміння є реалізацією інтелектуальних особливостей людини.

У забезпеченні першої точки зору, першої відповідності бере участь саморозуміння. Адже, індивід повинен знати, розуміти, відчувати, які риси і якості йому необхідні для здійснення певної діяльності, а для цього необхідне саморозуміння. Здібності і навички необхідно не тільки усвідомлювати, але й вправно застосовувати відповідно до діяльності, використовувати їх з урахуванням результативності і наслідків цього результату.

Роблячи висновок можемо зазначити, що розуміння є процесом проходження певної інформації через суб'єктивну сферу смислів та конструювання на основі всіх смислових зв'язків концепту, який адекватний об'єктивному значенню цієї інформації.

Важливим є питання взаємозумовленості процесу розуміння і саморозуміння. На що б не було спрямовано процес розуміння: чи то вивчення людини, суспільства чи світу навколо – все це є процесом саморозуміння. Адже, коли особистість намагається зрозуміти все, що відбувається навколо, зовнішній

світ, вона починає із сприйняття, розуміння і вираження себе і свого внутрішнього світу. Розуміючи щось у зовнішньому світі, поглиблюючи знання про те, що є навколо, суб'єкт поглиблює знання про себе, свою особистість.

Узагальнюючи вивчення саморозуміння у XX-XXI сторіччях у зарубіжній психології, ми можемо виділити декілька напрямків дослідження даного поняття:

- психологія розвитку (В. Деймон, Д. Харт та ін.);
- психологія пізнання (Я. Козелецький та ін.);
- нарративна психологія (А. Кербі, Ч. Тейлор та ін.);
- консультативна психологія та психотерапія (Г. Лендрет, З. Фрейд, І. Ялом та ін.).

Саморозуміння в межах нарративного підходу розглядається як створення «тексту» про самого себе, безперервна самоінтерпретація [267, с.115]. Розуміння себе є показником зрілості (А. Кербі, Ч. Тейлор та ін.). Згідно з дослідженнями представників нарративної психології, головною ознакою зрілості особистості є її прагнення зрозуміти себе і свої здібності та можливості, своє місце у світі і власне призначення у цьому житті.

Досить широко висвітлюють специфіку саморозуміння у своїх дослідженнях представники психології розвитку ((В. Деймон, С. Кук-Грейтер, Д. Харт та ін.) [26]. Американські психологи В. Деймон та Д. Харт заклали основи вивчення саморозуміння у психології розвитку. Вони характеризують саморозуміння саме як «когнітивну репрезентацію себе, інтерес до себе й своєї індивідуальності» [26]. Згідно з позицією Д. Харта і В. Деймона, саморозуміння спрямовано на те, щоб особистість могла визначити своє місце у суспільстві, підкреслити свою унікальність і несхожість на інших [26].

Багато науковців стверджують, що саморозуміння є частиною самосвідомості, дехто ж ототожнює ці поняття. Адже, принципи саморозуміння

часто зустрічаються в наукових працях щодо самооцінки, самосвідомості, самопізнання, саморефлексії.

Самосвідомість – це особлива форма свідомості, що відображає рівень розвитку свідомості та її спрямованість. За допомогою самосвідомості особистість пізнає свою сутність, а саме властивості власного характеру, пізнавальну, емоційно-вольову сферу, потреби, цілісність орієнтації та ін. [3]

Перш за все, самосвідомість є механізмом, за допомогою якого людина пізнає і досліджує себе, своє ставлення до себе ж. «Я-концепція» та «Я-образ» - це основні продукти діяльності самосвідомості.

Карл Роджерс говорив, що складовою «Я-концепції» є уявлення індивіда про власні здібності та характеристики, уявлення можливостей його взаємодії з людьми та загалом світом, що його оточують, уявлення про цілі, мрії, бажання, ідеї, як можуть мати як позитивну, так і негативну спрямованість.

«Я-образ» - це ментальна репрезентація чи образ, що складається у людини про власну особу.

Саморозуміння широко вивчається і у практичній психології. Беручи до уваги будь-яку програму особистісного зростання, власного саморозвитку ми стикаємося із тягою психологів-практиків до саморозуміння (А. Адлер, Е. Берн, Е. Еріксон, А. Маслоу, Р. Мей, Д. Морено, Ф. Перлз, К. Роджерс, В. Франкл, З. Фрейд, Е. Фром, К. Хорні, К. Юнг та ін.).

З. Фрейд, у своїх ранніх працях, стверджував, що головним завданням психотерапії є перетворення несвідомого у свідоме, тобто шлях до розуміння власної поведінки та мотивації.

Представник клієнто-центрованої терапії К. Роджерс приділяє велику увагу становленню і формуванню саморозуміння. Вчений стверджував, що всі проблеми клієнтів від нерозуміння себе, і саме психотерапія є процесом пошуку

саморозуміння. На думку К. Роджерса, клієнт починає краще розуміти себе, коли його починає розуміти терапевт. Процеси розуміння терапевта і клієнта йдуть одночасно, але розуміються і усвідомлюються на різних рівнях. Терапевт розкриває перед клієнтом його проблему, що стимулює останнього до кращого розуміння самого себе.

І. Ялом, сучасний представник екзистенційної психотерапії, стверджує, що інтелектуальна складова, в тому числі і саморозуміння – є важливою частиною психотерапевтичного процесу. Саморозуміння допомагає клієнтові відкрити нові, невідомі раніше, сторони у своїй особистості. Цей процес призводить до прийняття і усвідомлення своїх проблем, до прийняття себе і сприйняття оточуючих. На думку І. Ялома, саморозуміння мотивує та підштовхує до позитивних змін, адже, індивід визнає свої нові нещодавно розрізнені риси особистості, адаптує їх і використовує для покращення свого життя. Цей процес призводить до прийняття себе, усвідомлення своєї цілісності і необхідності для оточуючих і для себе зокрема [248].

Проблема пошуку сенсу життя, його знаходження людиною є проблемою саморозуміння в цілому. На думку В. Франкла [223], сенс життя, його пошуки – це не є питанням пізнання себе, це є питання покликання.

Як у розвитку процесів саморозуміння, так і у розумінні суб'єктом інших людей навколо, важливу роль відіграють нераціональні складові людського буття, які містять у собі установки, думки, емпатію, емоційне ставлення, переконання, особистісне знання. Особливо чітко і увиразнено це розуміють представники гуманістичного підходу. Згідно з ними, саморозуміння є передумовою особистісного зростання.

У вітчизняній психології питання саморозуміння розглядали Коваленко А. Б., Максименко Л. М., Максименко С. Д. та ін.

На разі, нам необхідно зрозуміти відмінність «самопізнання» від «саморозуміння». Адже, пізнання є процесом отримання нової інформації, але не обов'язковим його сприйняттям і аналізуванням. Тобто, ми розуміємо відмінність між процесом пізнання і розуміння. Пізнати щось нове не означає, що ми його можемо зрозуміти. Виникає парадоксальна ситуація, коли людина може досить глибоко пізнати себе, але в той же час не розуміти власну сутність.

Однією з основних відмінностей самопізнання від саморозуміння є те, що перший процес полягає у зборі інформації, її накопиченні. В той час, коли процес саморозуміння є процесом рефлексивним – інформацію про себе людина аналізує, усвідомлює наслідки своїх дій.

Узагальнюючи думку вітчизняних науковців можна дійти висновку, що процес сприйняття і розуміння себе особистістю є процесом розуміння своїх цілей, думок та бажань, рис власного характеру, а також свій вплив на соціум через дії, які суб'єкт реалізує в тій чи іншій ситуації.

Процес саморозуміння є досить інтерактивним і неодношаровим. Спираючись на наукові дослідження ми можемо виділити дві позиції саморозуміння – когнітивну та екзистенційну.

З екзистенційної, тобто буттєвої, позиції і беручи до уваги самоактуалізацію та самореалізацію, ми можемо виділити три основні течії екзистенційного спрямування саморозуміння. На думку В. В. Знакова, проаналізувати сформоване саморозуміння в особистості можна, перш за все, якщо суб'єкт незалежний, поважає себе і щирий у своїх діях. По-друге, суб'єкт може проаналізувати свої мотиви, поведінку та вплив дій на власне життя. І третє, що вказує на сформоване саморозуміння – це усвідомлення суб'єктом своїх дій, які приводять до руйнування гармонії із собою та оточуючим світом, аналіз цих дій і конструктивна їх заміна.

Підсумовуючи екзистенційні погляди ми підходимо до висновку, що саморозуміння це процес, який сформовано не на достовірних знаннях та пізнавальній діяльності людини, а більше на цінностях та смислах людини. До прикладу, К. Роджерс стверджував, справжнє знання про себе не може бути раціональним, воно має в собі спонтанність та емоційну насиченість.

Беручи до уваги когнітивну позицію сформоване саморозуміння можна визначити як цілком обдуманий процес, в якому суб'єкт спостерігає та пояснює свої думки, емоції та почуття, розуміє свої мотиви і аналізує свої вчинки, здатний на самокритику і самоаналіз стосовно свого характеру, світогляду, ставлення до себе та оточуючих людей.

Отже, когнітивна позиція саморозуміння зумовлена рефлексивним аналізом себе і своїх дій.

За Б. В. Кайгородовим, особистість, яка здатна зрозуміти себе – соціально розвинена особистість. Ця особистість за необхідності може самостійно приймати рішення і нести відповідальність за свій особистий вибір. Саморозуміння є причиною і наслідком людської активності.

В «Я-концепції» закладена внутрішня компетенція, завдяки якій людина усвідомлює сенс свого існування. В основі компетенції лежать ідеали, принципи і цінності людини, які вона отримує в результаті власного життєвого досвіду.

Підводячи підсумки ми можемо сказати, що осмислення і дослідження процесу саморозуміння активно почали досліджувати наприкінці ХХ і на початку ХІХ століття, як у зарубіжній, так і у вітчизняній психології. Процес саморозуміння невідривний від процесу розуміння. Саморозуміння є самостійним і окремим процесом у нашій свідомості і має власні характеристики, етапи і механізми, функції і особливості розвитку і зростання. Саморозуміння є одним із елементів розвитку особистості, завдяки якому людина досягає гармонії і цілісності, набуває здатності до самоактуалізації.

Основною ознакою саморозуміння, на мою думку, є знаходження і розуміння людиною сенсу свого існування, в результаті якого когнітивні і емоційні аспекти набувають узгодженні і продукти самосвідомості переплітаються із реальною дійсністю.

1.2. Саморозуміння підлітків.

Саморозуміння – це процес, який надає людині можливість усвідомити свої внутрішні пріоритети, визначити свій потенціал і в результаті якнайкраще реалізувати свої можливості. Виходячи з цього стає зрозумілою необхідність у аналізі шляхів і умов самого процесу розуміння себе. Сприйняття і розуміння себе базується на різних видах щоденної діяльності, а саме – пізнання, праця, спілкування та ін. Але до цього додається ще й вплив емоційних переживань. Беручись до виконання будь-якого завдання суб'єкт оцінює свої сили і можливості, можливий результат, який далі буде закріплено за його «Я». Таким чином формується і інформація емоційного змісту.

Отже, процес саморозуміння є не тільки процесом збору інформації про себе, аналізу своїх думок і дій, а й глибше занурення у своє смислове існування, узгодження свого власного «Я» з навколишнім світом.

Процес саморозуміння тісно переплетений із самосвідомістю, самоаналізом, самовизначенням та самооцінкою. Але в той же час є процесом самостійним і незалежним, який має свої індивідуальні характеристики: онтогенез, структуру, рівні та механізми.

Самосвідомість – це процес усвідомлення себе як особистості, формування ставлення до самої себе.

Важливим етапом формування самосвідомості і саморозуміння є підлітковий вік. Адже саме у цей період суб'єкт починає порівнювати себе з однолітками,

замислюватися про вибір майбутньої професії, аналізувати свої сильні і слабкі сторони.

Загалом, підлітковий вік є досить складним, але важливим етапом у формуванні особистості. Цей віковий період є критичним і нестабільним, він частко залежить від реальностей дійсності, яка оточує.

За недовгий історичний період у нашому суспільстві відбулися значні зміни у різних сферах життя. Ці зміни глибоко вплинули і на формування підростаючої особистості. Життєвий досвід підлітків, їхні цінності і цілі, поведінка і реакція також зазнали цих змін. Як результат, зараз відбувається кардинальна перебудова загальної становленості особистості підлітка.

Особливістю підліткового віку є те, що це період одночасно і досягнень, і втрат. Досягнення особистості в цей період зумовлені значним збільшенням знань та вмінь, відкриттям власного «Я», формуванням та опануванням нової соціальної позиції. Говорячи про втрати, мається на увазі поступове зникнення дитячого сприйняття світу, зникає безтурботність і безвідповідальність, починають з'являтися сумніви щодо власних здібностей і можливостей. В цей період панує неоднозначність, адже суб'єкт уже і не дитина, але ще і не дорослий.

Саме у перехідному віці змінюється позиція до навчання і школи загалом. Якщо у початковому віці дітей захоплює саме навчання, то будучи підлітком на перший план виходять особисті відносини з однолітками.

Основними функціями саморозуміння у підлітковому віці є: регулювання поведінки відповідно до вимог соціуму та діяльності; побудова життєвих перспектив при збереженні позитивного ставлення до себе як цілісної особистості; корекція «Я-концепції» у зв'язку зі зміною внутрішніх пріоритетів; осягнення сенсу існування власного «Я», через усвідомлення і розуміння продуктів самосвідомості «Я-образу» та «Я-концепції».

Описову складову Я-концепції часто називають «образом Я» або «картиною Я». Складову, пов'язану зі ставленням до себе або до окремих своїх якостей, називають самооцінкою чи прийняттям себе. Я-концепція, по суті, визначає не просто те, що собою являє індивід, а й те, що він про себе думає, як дивиться на своє діяльне начало і можливості розвитку в майбутньому.

Я-концепція – це важливий структурний елемент психологічного образу особистості, яка формується за допомогою спілкування і діяльності, є ідеальним представленням власної особистості. В процесі обміну діяльністю між людьми і вибудовується я-концепція, адже індивід споглядає за діями іншої людини, як у відзеркалення і таким чином може корегувати і вдосконалювати образи свого власного Я, тобто вчитися на діях інших.

Я-концепція містить у собі певні компоненти:[2]

- Когнітивний - образ своїх якостей, здібностей, зовнішності, соціальної значимості і т.д.
- Емоційний – самоповага, себелюбство, самознищення і т.д.
- Оціночно-вольовий - прагнення підвищити самооцінку, завоювати повагу.

Я-концепція певною мірою визначається соціальним досвідом індивіда. Вона складається із наступних частин:

- 1) фізичне Я – схема власного тіла, його зміни і розвиток у підлітковому віці;
- 2) реальне Я – це уявлення про себе в теперішньому часі;
- 3) динамічне Я – те, яким суб'єкт прагне стати;
- 4) соціальне Я – співвідносне зі сферами соціальної інтеграції: статевої, етнічної, громадянської, рольової та ін;
- 5) екзистенціальне Я – виступає як оцінка себе в аспекті життя і смерті;
- 6) ідеальне Я – те, яким суб'єкт, на його думку, повинен би стати, орієнтуючись на норми моральні;
- 7) фантастичне Я – те, яким суб'єкт бажав би стати, якби це було можливим.

У дітей в процесі індивідуального розвитку складається не тільки уявлення про себе, а й уявлення про те, яким їм хочеться бути у майбутньому. У деяких дітей ідеальне Я не дуже відрізняється від реального, так що вони й не думають про самовдосконалення. У інших, навпаки, ідеальне Я (зване також его-ідеалом) – це віддалена мета, того, чого потрібно досягти. Прикладом ідеального Я може служити людина, якою дитина захоплюється. Іноді его-ідеал реалістичний, іноді є чистою фантазією.

Важливою ознакою підліткового періоду є фундаментальні зміни у сфері Я-концепції, які мають кардинальне значення для всього подальшого розвитку і становлення підлітка як особистості.

Я-концепція підлітка відрізняється своїми яскраво вираженими, важливими змінами. Саме тому існує думка, що Я-концепція, або самосвідомість та саморозуміння вперше з'являється у підлітка. Хоча насправді вона є черговою, можливо найбільш значимою в психічному розвитку особистості, стадією Я-концепції, яка формується на основі накопиченого за попередні періоди емоційного, пізнавального та регулятивного досвіду Я-концепції, що стає своєрідним резервом її подальшого розвитку.

У найзагальнішому вигляді розвиток саморозуміння підлітка виглядає так. Спочатку це просто накопичення знань про самого себе. У зв'язку з цим відбувається пізнання себе. Потім, у міру узагальнення цих уявлень, відбувається їх інтеріоризація. Подальша інтеграція саморозуміння підлітка в сукупності із самосвідомістю призводить його до усвідомлення себе в єдності всіх проявів, до усвідомлення своєї особливості, оригінальності, нарешті, з'являється здатність судження щодо себе та самооцінки своєї особистості.

Приблизно в 12 років у підлітків виникає інтерес до свого внутрішнього світу, потім відзначається поступове ускладнення і поглиблення самопізнання, одночасно відбувається посилення його диференційованості і узагальненості, що призводить в ранньому юнацькому віці (15-16 років) до становлення відносно

стійкого уявлення про себе як цілісної особистості. Відкриття свого внутрішнього світу – радісна і хвилююча подія. Але воно викликає і багато тривожних, драматичних переживань. Внутрішнє "Я" не збігається з "зовнішнім" поведінкою, актуалізуючи проблему самоконтролю. Разом з усвідомленням своєї унікальності, неповторності, несхожості на інших приходить відчуття самотності. Звідси зростає потреба в спілкуванні і одночасно підвищується його вибірковість, потреба в самоті.

Саме в підлітковому віці уявлення про себе носять двоякий характер. З одного боку у людини є знання про те, яка вона в реальності, якими якостями володіє. У психології така система уявлень про себе називається Я-реальне (поняття Я-реальне не припускає, що ці уявлення завжди реалістичні, мова йде про те, що вони відображають власну думку людини про себе, яке може, як відповідати істині, так і не відповідати їй). Але з іншого боку є певний ідеал - уявлення про те, яким слід бути. У дитини він зазвичай пов'язаний з образом, певної конкретної людини або соціальної ролі, а у підлітка це частіше вже не образ конкретного персонажу, а якийсь перелік якостей, яким людина хотіла би відповідати називається Я-ідеальне.

У підлітків з'являється бажання і можливість займатися пізнанням власної особистості, виявляти якості, які відрізняють її від усіх інших людей. Це породжує тягу до самоствердження - прагнення завойовувати вагомий статус і повагу в очах інших людей, проявляти себе саме в тих якостях, які представляються найбільш цінними. Як правило, підлітковий вік протікає найбільш бурхливо і супроводжується сильною психологічною кризою якраз тоді, коли ці потреби виражені яскраво (це, втім, і підвищує бажання розвиватися), а можливостей для їх реалізації немає.

Всі фундаментальні зміни в сфері саморозуміння мають кардинальне значення для всього подальшого розвитку і становлення підлітка як особистості.

Саморозуміння – це процес усвідомлення та розуміння своєї особистості, характеру, переконань, цінностей, мотивацій, сильних і слабких сторін, а також своїх емоцій і реакцій на різні життєві ситуації. Це внутрішній процес, який дозволяє нам більше дізнатися про себе, свої уподобання, потреби і цілі.

1.3. Психіка підлітка у ситуації війни

В період підліткового віку починається активна перебудова соціальної активності індивіда:

- перехід від ігрових до реальних соціальних ролей, спроби себе у "старшій" поведінці (часто це виражається в негативних формах, проявах агресії);
- підкреслене прагнення незалежності від дорослих, у всіх сферах. Схильність до непідвладності психологічному впливу дорослих, батьків та вчителів, аж до негативізму;
- період становлення "Я" (статеврольова ідентифікація). Активний пошук людини (групи) – зразка для наслідування. Орієнтування на однолітків, лідерів, активне прагнення знаходження рольової групи зі своїми законами, правилами, які часто знецінюють норми поведінки дорослих;
- спроби себе у різних соціальних течіях, прагнення небезпеки.

Таким чином, підлітковий вік відноситься до групи ризику, який посилюють реалії військового часу. До найскладніших проявів підлітків є:

- Залежність від рольової групи, яка сприймає втручання дорослих негативно. У такій групі можуть постраждати всі — і лідери, і спостерігачі, що підкоряються. Наприклад, якщо група потрапляє під потужний, професійний вплив "кураторів": колобарантів, окупантів, людей з низькою соціальною відповідальністю тощо.

- Підвищення агресії до оточуючих. У такому стані підліток може стати абсолютно не передбачуваним у реакціях на провокації будь-якого характеру.
- Високий рівень тривожності, що активізує вразливу поведінку. Вразливе становище небезпечне тим, що відчуваючи його підліток схильний приймати імпульсивні, деструктивні рішення, які ведуть до негативних наслідків.
- Не розуміння своїх сильних та слабких сторін. До цієї категорії зазвичай належать підлітки зі слабким типом нервової системи, які не вміють комунікувати і, зокрема, постояти за себе. Частий наслідок – булінг.

Прояви, вибір та мотивація підлітка безпосередньо пов'язані з середовищем та обставинами в яких він знаходиться. Страхі пов'язані з війною, ситуація з родичами (у тому числі й психологічна), тривога, реакції на сирени, перебування у підвалах та багато інших складнощів та жахів – безпосередньо впливають на формування психіки дитини.

Важливою складовою впливу на психіку підлітка, його саморозуміння і розвиток в цілому є поведінка батьків. Активна тривожність, сум'яття, страхи, що транслюються батьками – вселяють у дитину моторошну паніку. Доведено, якщо батьки зосереджені, тримають себе в руках, виконують точні дії — навіть у найтривожнішої дитини страхи не перебільшують: вона несвідомо копіює поведінку близьких, вважаючи, що ситуація під контролем.

Для того, щоб психіка дитини зазнавала якомога менше травматичного досвіду, саморозуміння підлітка було на високому позитивному рівні дорослим, які оточують суб'єкт необхідно:

- 1) У загальному побуті намагатися уникати негативної атмосфери, наповненої страхами, тривогою, хвилюваннями, негативною інформацією, негативними емоціями, лайкою і т. д. Підліткам складно перебувати в такій атмосфері. Вони намагаються всіма можливими

способами уникнути її. Піти, втекти, знецінити домочадців, виплеснути у негативній поведінці чи звичках. В даний час наше інформаційне поле, звичайно ж, не може бути штучно-позитивним, це ще один перебір. Що робити? Навчитися створювати свій затишний мікросвіт, в якому весь можливий негатив може бути зменшений: раціональне сприйняття інформації, уникнення негативних емоцій і деструктивних розмов, дозвіл позитивних емоцій, отримання радості від простих речей і т. д. Навіть складний підліток не втече від близьких людей, у пошуках інших близьких або сам у себе де йому буде добре.

- 2) Слід пам'ятати, що на підлітка не можна тиснути, критикувати його особистість, ставити ультиматуми, забороняти не розібравшись, проводити "повчальні" бесіди — все це форми, що викликають зворотні реакції та зміцнюють негативізм.
- 3) Пам'ятаємо, підліток вже не дитина, а людина, яка вважає себе дорослою. І він хоче спілкуватися. Щоб його не виховували, не карали, а розмовляли та пропонували вибір та різні моделі поведінки. Найлегше це відбувається там, де дитина з самого початку зростала в таких умовах, при такому відношенні та прийнятті. Тоді перехід підліткового періоду відбувається досить спокійно і саморозуміння підлітка буде на високому рівні. Якщо ж, з певних причин, близькість не була сформована, або контакт "був втрачений" — дорослим доведеться постаратися. Особливо ще й тому, що воєнний час посилює підліткові проблеми.

Висновки до першого розділу

У процесі здійснення теоретичного аналізу наукових досліджень щодо саморозуміння як загального процесу, саморозуміння підлітків та загалом

психіки підлітка у ситуації війни було висвітлено сутність та особливості досліджуваних явищ. Це дало можливість нам зробити наступні висновки:

- 1) Саморозуміння є певним різновидом розуміння, на який поширюються основні характеристики останнього. Саморозуміння, як і розуміння, спрямоване більше не на пошук нових знань, а на осмислення, надання смислу тому, про що людина дізналась про себе під час самопізнання.
- 2) У загальному вигляді саморозуміння визначається як процес і результат спостереження й пояснення людиною своїх відчуттів і поглядів, думок і почуттів, мотивів поведінки; уміння виявляти смисл своїх вчинків, нести відповідальність за свої дії; здатність відповідати на причинні запитання стосовно свого характеру, світогляду, а також ставлення до себе і до інших людей. Саморозуміння – самостійний процес у структурі самосвідомості, який має власні характеристики, структуру, функції і особливості розвитку.

Саморозуміння визначається як осягнення людиною сенсу свого існування, в результаті якого відбувається когнітивне і емоційне узгодження продуктів самосвідомості і реальної дійсності.

- 3) Саморозуміння є важливою складовою для особистісного розвитку і добробуту підлітка, оскільки допомагає збільшити його свідомість про себе і свій внутрішній світ. Знання про себе може допомогти виявити свої сильні сторони та ресурси суб'єкта, які можна використовувати для досягнення мети, а також визначити області, де можна покращити свої недоліки і займатися саморозвитком.

Саморозуміння також відіграє важливу роль у міжособистих відносинах, оскільки, розуміючи себе краще підлітки можуть краще сприймати і розуміти інших людей, їхні мотивації та емоції. Легше йти на контакт як з однолітками, так і з дорослими без негативізму.

- 4) Останні психологічні дослідження показують, що, попри нелюдські умови, діти мають величезний потенціал життєстійкості [], що дозволяє їм

вирости та стати повноцінними індивідами всупереч отриманим психологічним травмам. Дослідники визначили кілька захисних механізмів, найважливішими серед яких є ефективні стратегії подолання труднощів, позитивна система переконань, здорові сімейні стосунки та дружба.

- 5) Війна в Україні зумовлює наявність великої кількості стресових факторів, що з урахуванням вікових особливостей можуть зіграти як на користь підлітку так і на шкоду у процесі формуванні саморозуміння.
- 6) Важливою складовою впливу на психіку підлітка, його саморозуміння і розвиток в цілому є поведінка батьків і загалом дорослих (родичі, вчителі і т.д.), які оточують суб'єкт. Отже, дорослі своєю поведінкою і підтримкою повинні стимулювати до позитивного саморозуміння і розвитку індивіда.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ САМОРОЗУМІННЯ ПІДЛІТКІВ У СИТУАЦІЇ ВІЙНИ

2.1. Організація емпіричного дослідження

Перш ніж перейти до опису методичного інструментарію, який використовується для вирішення поставлених завдань, необхідно зазначити, що сучасна психодіагностика практично не володіє методами, які б дозволили вивчити рівень розвитку саморозуміння як окремого психологічного явища з точки зору певної усередненої норми. Частіше за все рівень розвитку саморозуміння вивчається дослідниками опосередковано, в структурі інших процесів, наприклад, самоактуалізації, самоствавлення. Це і визначило вибір окремих методик нашого дослідження.

Для проведення емпіричного вивчення саморозуміння підлітків у ситуації війни дослідження і виявлення рівня було обрано чотири спеціальні методики, для визначення цінностей і пріоритетів у підлітків, їхнє ставлення до себе та потребу у спілкуванні. (Додаток А)

Перша методика була обрана і проведена для того, щоб виявити провідні ціннісні орієнтації підлітків, уточнити, які конкретні цілі включені ними у власний особистісний простір, які смислові одиниці домінують в особистісному самовизначенні, у ставленні до майбутнього.

Друга методика дала нам можливість дослідити комплекс факторів (саморозуміння, самоповагу, самосприйняття) емоційно-ціннісного ставлення до себе у підлітків.

Третя методика допомогла визначити соціальну відповідальність у підлітків. Виявити ступінь розвитку структурних показників соціальної відповідальності: дисциплінарну відповідальність, відповідальність за себе і відповідальність за інших у загальній справі. Виявити динаміку становлення соціальної відповідальності.

Четверта методика була обрана оскільки останні історичні події, а саме карантин і війна, обмежили наше живе спілкування. І саме ця методика допомогла нам проаналізувати рівень розвитку потреби учнів у спілкуванні.

Характеристика вибірки:

Кількість респондентів: 89 (46 дівчат; 43 хлопців).

Вік: 10-15 років.

Місто: Бахмач.

Заклад: Заклад загальної середньої освіти I-III ступенів №5 5-й, 7-мі, 9-й класи.

Метод для проведення дослідження: аналіз середніх значень, кореляційний аналіз за допомогою коефіцієнту кореляції Спірмена.

Перед тим як застосувати методики була проведена невелика зустріч, щоб пояснити учням, що я досліджую і чому, адже вони звикли бачити мене у статусі вчителя. Підлітки на даний момент навчались у змішаній формі, що викликало невеликий стрес. Один день ми могли сидіти і працювати у школі, а через хвилину вже прямувати до укриття. Були випадки, коли через небезпеку спричинену високою вогнистістю ракетних обстрілів навчання дітей відбувалося вдома, що більше подобалося учням. Також під час бесіди було

виявлено, що серед респондентів є діти військовослужбовців, учасників бойових дій ще з 2014 року, внутрішньо і зовнішньо переміщені особи, діти, які на власні очі не бачили «ворога» і діти, які відчували на собі тимчасову окупацію. Розмовляючи з дітьми на тему війни, вони прямо зазначили, що активно слідкують за новинами, які останнім часом у більшій мірі викликають злість і бажання боротися, хоча раніше почуття були іншими – страх за своє життя, тривога.

Після бесіди було виявлено, що 73% респондентів хвилює війна і 60% з них не бояться і піднімають у соціальних мережах важливі, на їхню думку, питання. Адже підлітки також не менше. Ніж дорослі прагнуть якнайшвидше відчутти перемогу України і всіма можливими методами наближають цей день.

У ситуації війни діти вже сформували свої цінності і розставили пріоритети. Не дивлячись на військовий стан, близько 84% опитаних бачать своє майбутнє лише в нашій країні і 100% підлітків вірять у перемогу України.

Після дружньої бесіди діти виявили ще більше бажання до співпраці і із задоволенням пройшли всі чотири методики. Жага підлітків до нових знань і інформації була нам корисною.

Після проведення всіх методик 92% респондентів зазначили, що спиралися виключно на свої цінності, погляди і відчуття, а 8% опитаних на деякі питання відповідали спираючись на суспільну думку.

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження

Усі методики були проведені в оффлайн режимі з учнями 5-го, 7-х та 9-го класів, віком 10-15 років. Участь у дослідженнях узяло 89 респондентів, які виявили зацікавлення у проходженні запропонованих методик, оскільки

підліткам було цікаво дізнатися щось нове про свою особистість і проаналізувати своє бачення на світ, сприйняття.

Методика домінуючих ціннісних орієнтацій підлітків (Автор Х. Ніємі, апробована М.Р.Гінзбургом)

Люди визнають у житті важливими різні речі. Щоб виявити цінності сучасних підлітків у ситуації війни було обрано дану методику, адже дані про важливість певних речей і цінності підростаючого покоління вказують на сформованість саморозуміння.

На основі наукових даних було визначено 17 ціннісних орієнтацій, які загалом узагальнюють цінності підлітків та юнацтва. З метою визначення значущості різних ціннісних орієнтацій було підраховано середнє значення генеральної сукупності.

Отже, за результатами досліджень було виявлено, що з 89 респондентів 11% підлітків сформувавши свою життєву мету і знають сенс свого існування і 10% опитаних виносять на перший план саме суспільно-політичні цінності. На високому рівні у сучасних підлітків у ситуації війни сформовано альтруїстичні цінності, важливість саморозвитку та самостійності – по 8 %. Також респондентами цінується навчання – 7%. 6% опитаних моральні і сімейно-побутові цінності оцінюють найбільше. Визнання з боку оточення і взаємини з дорослими є найціннішими для 5%. По 4% набрали матеріальні цінності і цінність відпочинку, професійні цінності і соціальний статус, творчість. Найменшим рівень цінностей для опитаних підлітків стало інтимне спілкування та зовнішня привабливість по 3%.

Вказані вище результати наглядно показують нам свідомість підростаючого покоління.

Рис. 1. Результати дослідження домінуючих ціннісних орієнтацій підлітків (Автор Х. Ніемі, апробована М.Р.Гінзбургом)

Тест-опитувальник самоствавлення (автори В.В.Столін, С.Р.Пантілєєв)

З метою підсилення результатів дослідження саморозуміння підлітків у ситуації війни ми використали опитувальник самоствавлення В. В. Століна, а саме три його шкали – саморозуміння, самоповаги, самосприйняття. За підрахунками ми отримали наступні результати.

На досить високому рівні знаходяться всі три шкали самоствавлення: саморозуміння – 75%, самоповага – 70%, самосприйняття – 83%. Найкраще сприймають себе учні 5-го класу – 93%. Найвищий рівень самоповаги виявлено в учнів 9-го класу – 82%. І, аналогічно, найвищий відсоток саморозуміння також припадає на учнів 9-го класу – 83%. Жоден респондент не набрав нижче 50% у жодній шкалі, що свідчить про високий рівень саморозуміння, не дивлячись на ситуацію війни, у якій респонденти перебувають вже не один рік.

Рис. 2. Результати тесту-опитувальника самоствавлення (автори В. В. Столін, С.Р. Пантілеєв)

Методика визначення відповідальності (автор М. А. Осташева)

Вирішення багатьох проблем у житті людини залежить від її відповідальності. Щоб мати гарні взаємостосунки з оточуючими, щоб досягнути поставленої мети і високого рівня самовдосконалення, допомагати і співчувати іншим, мати гідність і честь потрібно мати високий рівень відповідальності. Вказані вище якості можемо розподілити в різні види відповідальності, а саме – дисциплінарна відповідальність, відповідальність за себе та відповідальність за інших у загальній справі. Існує висока необхідність у знанні рівня власної відповідальності особистості, адже ці знання допоможуть удосконалити своє «Я», власні вчинки і поведінку та досягнути поставленої життєвої цілі.

Як показали результати дослідження, відповідальність дітей на досить високому рівні. Із власних спостережень можу зазначити, що так на дітей вплинула війна, адже вони стали дорослими швидше, дитинство не можна

прожити повноцінно, адже практично щодня наші респонденти переживають стресові ситуації під час ракетних небезпек, несуть відповідальність за своє життя, прямуючи до укриттів і безпечних місць. Але це не зробило підлітків України безвідповідальними, а навпаки. У ширшому розрізі дослідження показало, що учні 5-го і 9-го класів мають високий рівень дисциплінарної відповідальності, а учні 7-х класів – середній. Відповідальність за себе на високому рівні в учнів 7-х та 9-го класів, а в учнів 5-го класу на середньому рівні. Лише учні 9-го класу висловили високий рівень відповідальності за інших у загальній справі, учні ж 5-го та 7-х класів мають середній рівень. Приємно вразило те, що у загальній картині немає жодного низького рівня відповідальності в опитаних. Після методики діти розповідали, що у зв'язку із ситуацією в країні батьки більш занурені у вирішення свої проблем і турбот та стали більше, ніж звичайно делегувати домашніх справ, догляд за молодшими братами і сестрами на респондентів. Можемо припустити, що це є одним із факторів високої відповідальності підлітків.

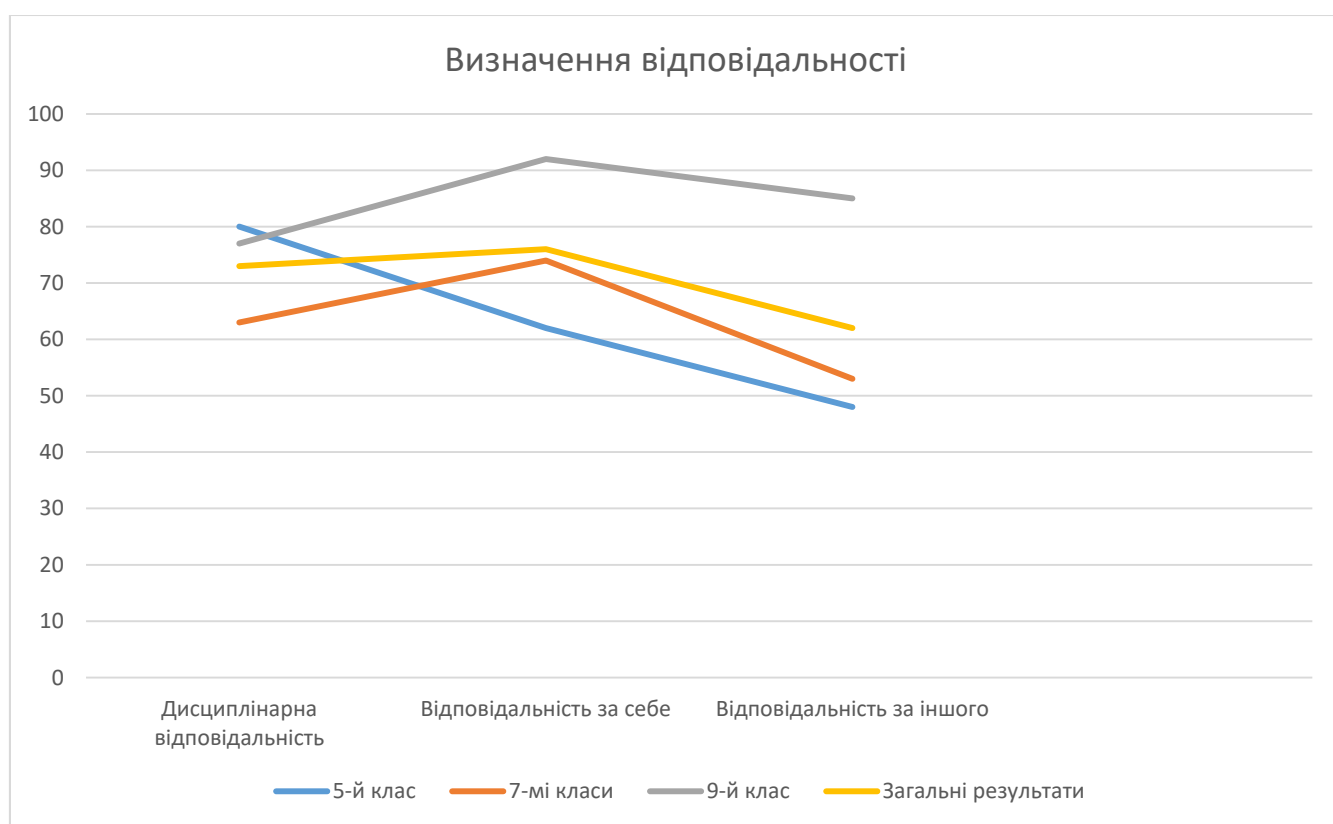

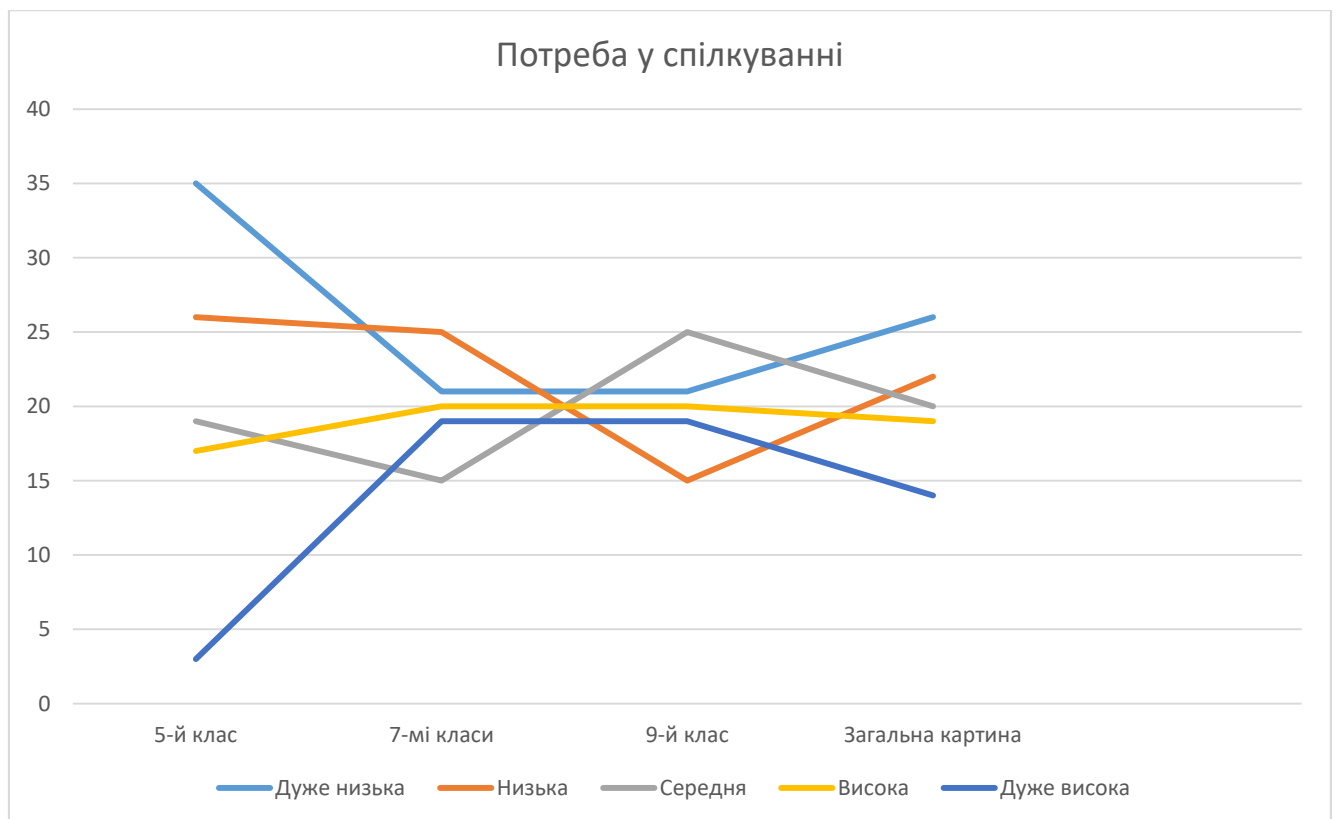
Рис. 3. Результати методики визначення відповідальності (автор М. А. Осташева)

Методика дослідження комунікативних якостей школяра

(«Потреба у спілкуванні» за Ю.М.Орловим)

Дана методика допомогла нам проаналізувати рівень розвитку потреби у спілкуванні. Адже на долю сучасних підлітків випало відразу декілька непростих етапів – карантин і війна. У ситуації війни діти можуть не просто бути обмеженими у спілкуванні через бойові діти, ракетну небезпеку і т.д., а й просто замкнутися в собі через страх, стрес і неприйняття.

Після проходження даного дослідження було виявлено, що сучасні підлітки потребують спілкування. На жаль, частина дітей, а саме 14% дуже потребує спілкування. Учні 5-го класу за результатами дослідження показали, що на даному періоді їхнє спілкування перебуває на найвищому етапі серед респондентів. Можливо це зумовлено віковою категорією, а можливо тим, що на момент повномасштабного вторгнення вони були у стадії дитинства і не так сприймали цей процес, як діти, які зараз є учнями 7-х та 9-го класів.

Відповідно до Рис. 4, можемо зробити висновок, що дорослим слід більше часу приділяти дітям: спілкуватися з ними особисто, мотивувати до спілкування з однолітками, визначати причини, чому їхнє спілкування перебуває на такому етапі.

Надалі був проведений кореляційний аналіз. Дослідивши основні складові саморозуміння підлітків у ситуації війни, було зроблено порівняння між складовими процесу у ході чого був знайдений зв'язок, чим нижчий рівень самоповаги тим нижчий рівень адаптації до навколишнього середовища, рівень саморозуміння зменшується під час воєнного стану.

2.3 Рекомендації щодо покращення саморозуміння підлітків у ситуації війни

Покращення саморозуміння підлітків під час воєнного стану може бути важливим для їхнього психологічного благополуччя і відповідного функціонування та досягнення результатів у майбутньому. Ось деякі рекомендації, які можуть допомогти:

- **Сприяння емоційному вираженню:** підлітки повинні висловлювати свої емоції та думки про війну, про свої відчуття у цей період. Можна створити безпечну обстановку, де вони можуть ділитися своїми почуттями через розмови, письмові вирази, мистецтво або різні терапевтичні методи.
- **Підтримка соціальних зв'язків:** Соціальна підтримка є важливою для саморозвитку особистості. Треба сприяти збереженню та розвитку соціальних зв'язків, забезпечуючи можливості для взаємодії з друзями, родиною або групами підтримки.
- **Забезпечення психологічної підтримки:** Важливо забезпечити доступ до професійної психологічної підтримки. Надати підліткам можливість звернутися до психолога, консультанта або терапевта, які можуть

допомогти їм зрозуміти себе і розвивати своє саморозуміння, знайти цілі в житті.

- Сприяння позитивним досвідам і діяльностям: залучити підлітків до позитивних досвідів і діяльностей, які сприяють їхньому самовизначенню, розвитку навичок та здоровому життю. Це можуть бути волонтерство, хобі, спорт, творчість тощо. Так діти краще відчують свою значимість, їм буде легше рухатися до своєї цілі.

Кожен підліток унікальний, тому важливо враховувати його індивідуальні потреби та контекст. Сприяти його розвитку та підтримці, створюючи безпечне, емоційно підтримуюче та стійке середовище, яке допоможе краще пізнати і зрозуміти себе, зрости свідомим громадянином своєї держави.

Висновки до другого розділу

За допомогою представлених вище методик було проаналізовано основні складові саморозуміння підлітка.

- 1) Визначення ціннісних орієнтацій показало, що незважаючи на труднощі, які випали на формування їхньої особистості вони чітко усвідомлюють свої цінності, знають до чого рухатися, але потребують певних підказок на цьому шляху.
- 2) Підлітки можуть дуже емоційно переживати події теперішнього, а можуть навпаки стримуватися та не хотіти ділитися тим, що з ними відбувається. Обидві реакції нормальні, це ситуація війни не є нормальною. Як би вони себе не поводити, вони дуже потребують підтримки і пояснення дорослого, дорослого, з яким можна поговорити про важливе та разом долати труднощі та плекати надію в серці. Важливо бачити в дітях і підлітках не жертв війни, а маленьких воїнів світла, бачити їхню жагу впоратися, їхні мудрість і стійкість, множити ці вміння.

3) Існує потреба у створенні та підтримці сприятливих умов для взаємодії підлітків, спрямованої на активізацію психологічних умов розвитку саморозуміння, оптимізації міжособистісної взаємодії суб'єктів. Це дасть можливість підліткам підвищити самоцінність, прагнення до самореалізації, посилити переживання симпатії до себе, подолати нерозуміння себе та інших людей, неприйняття себе, замкненість, несамостійність.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі представлено теоретичне узагальнення щодо самого поняття саморозуміння, його зв'язок із поняттям самосвідомість.

1. Саморозуміння – самостійний процес в структурі самосвідомості, який має власні характеристики, структуру та особливості розвитку. Саморозуміння розглядається як процес осягнення людиною сенсу свого існування, в результаті якого відбувається когнітивне і емоційне узгодження продуктів самосвідомості і реальної дійсності.

Існує тісний взаємозв'язок між саморозумінням і самосвідомістю. Розглядаючи саморозуміння в структурі самосвідомості, дослідники зосереджують увагу на «психологізації» самосвідомості, оскільки розуміння – це психологічне явище, яке створює, а можливо, і здійснює, зв'язок між продуктами самосвідомості і реальною дійсністю. Поведінка людини співвідноситься з її уявленнями про саму себе і з тим, якою вона повинна бути. Саморозуміння частіше за все визначається як осягнення людиною смислу свого існування, в результаті якого відбувається когнітивне та емоційне узгодження продуктів самосвідомості та реальності.

2. Структура саморозуміння охоплює мотиваційний, потребнісний, емоційно-вольовий, когнітивний компоненти. Потребнісно-мотиваційний компонент співвідноситься з потребами і мотивами саморозуміння, які утворюють систему. Потребнісно-мотиваційний компонент зумовлений діяльністю людини. Емоційно-вольовий компонент наповнює характеристика рівня розвитку емоційної сфери особистості, рівень сформованості вміння контролювати, керувати своїм емоційним станом. Вольові зусилля необхідні на будь-яких рівнях розвитку саморозуміння – від простих до складних. Когнітивний компонент визначається характеристиками рівня сформованості когнітивної сфери особистості. Основу когнітивного компонента складають знання людини про себе і про людину загалом.

Основними функціями саморозуміння у підлітковому віці є: регулювання поведінки відповідно до вимог соціуму та діяльності; побудова життєвих перспектив при збереженні позитивного ставлення до себе як цілісної особистості; корекція «Я-концепції» у зв'язку зі зміною внутрішніх пріоритетів; осягнення сенсу існування власного «Я», через усвідомлення і розуміння продуктів самосвідомості «Я-образу» та «Я-концепції».

Саморозуміння - це процес усвідомлення та розуміння своєї особистості, характеру, переконань, цінностей, мотивацій, сильних і слабких сторін, а також

своїх емоцій і реакцій на різні життєві ситуації. Це внутрішній процес, який дозволяє нам більше дізнатися про себе, свої уподобання, потреби і цілі.

Що хвилює молодь у даний час і як це впливає на їхнє саморозуміння? Згідно з проведеними емпіричними дослідженнями 73% опитаних підлітків найбільше хвилює війна. Ситуація війни стала для дітей невід'ємною складовою їхнього повсякденного життя, чим спричиняє тривожний стан і страх за своє майбутнє. У зв'язку з чим, у деяких категорій дітей виникає розчарування, зневіра, дратівливість та стрес. Але високий відсоток опитаних навпаки ж вбачає в собі прагнення до зростання та саморозвитку, адже це допоможе змінити ситуацію в подальшому.

Українські підлітки усвідомлюють вагомість своєї особистості, як такої, що може вплинути на зміни у політичній ситуації. Як результат, 60% дітей намагається частіше говорити про вагомі проблеми у соцмережах, адже їхні думки, висвітлені у дописах є вагомими і до них варто дослухатися.

У ситуації війни діти вже сформували свої цінності і розставили пріоритети. Не дивлячись на військовий стан, близько 84% опитаних бачать своє майбутнє лише в нашій країні і 100% підлітків вірять у перемогу України.

Якщо покоління зумерів в інших країнах не дуже цікавиться політикою, то в Україні підлітки мають активну громадянську позицію, вболівають за свою країну і, не дивлячись на юний вік, докладають свій внесок у перемогу, при цьому 92% опитаних спираються саме на свої сформовані цінності, а не на примус чи вплив суспільства.

3. Психо-фізіологічні зміни, які відбуваються у підлітковому віці, можуть зробити дітей більш схильними сприймати життєві ситуації як стресові, тому важливо розвивати у дітей позитивну самосвідомість, що буде сприяти більш розвиненому саморозумінню. У цей період розвитку відбуваються фізичні, психологічні та соціальні зміни, які можуть впливати на сприйняття себе та реакцію підлітків на свою поведінку і місце у соціумі.

Аналіз дослідження саморозуміння серед підлітків у ситуації війни свідчить про розвинуте саморозуміння у респондентів. Діти стали раніше дорослими, більш реалістично і раціонально дивляться на себе, свої цінності і можливості.

У контексті воєнного стану важливо приділити увагу підтримці підлітків із покращенням їх саморозуміння. Це може включати психологічну підтримку, розвиток стратегій копіngu, надання можливостей для висловлення емоцій та створення підтримуючого оточення. Також важливо наголосити на залученні родини, школи та спільноти в цей процес, щоб створити оптимальні умови для розвитку саморозуміння підлітків у ситуації війни.

Література

1. Бондаренко О. Ф. Психологічна допомога особистості / О. Ф.Бондаренко. – К.: Просвіта, 2001 – 237с.

2. Булах І.С. Орієнтації до самоосвіти практичних психологів з проблеми «особистісного зростання» людини / І.С. Булах // Персонал. Актуальные проблемы профессиональной подготовки практических психологов. Сб. науч. трудов. - К., 2000. – № 5(59). – Приложение № 10(15) – с. 46-51.
3. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка: Монографія / І. С. Булах – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2003. – 340 с.
4. Винославська О.В. Психологія: Навчальний посібник, - Київ: ІНКОС, 2005
5. Вікова та педагогічна психологія: навч. посібник / Скрипченко О. В., Долинська Л. В та ін.– К.: Просвіта. – 2001.– 413с.
6. Коваленко А. Б. Психологія розуміння творчих задач [Текст] : дис... д-ра психол. наук: 19.00.01 / Коваленко Алла Борисівна; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2000. - 395 арк.+ дод. - арк. 355-379
7. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Про психологію розуміння / Г. С. Костюк – К.: Рад.Школа, 1989. – 608с.
8. Кутішенко В. П., Ставицька С. О. Психологія розвитку та вікова психологія / В. П.Кутішенко, С. О. Ставицька / Практикум: Навч. посіб. – Каравела, 2009. – 448с
9. Ліфарєва Н. В. Психологія особистості: Навч. посіб / Н. В.Ліфарєва.– К.: Центр навч. л-ри,2003.– 237 с.
10. Максименко Л. М. Самооцінка учня / Л. М. Максименко // Психологічний інструментарій. – 2004– 14с.
11. Максименко С. Д. Метод дослідження особистості / С. Д. Максименко // Практична психологія та соціальна робота. – 2004– №7– с. 1-6.
12. Моляко Р. В. Самооцінка зовнішності в підлітковому віці. Методи діагностики / Р. В. Моляко // Практична психологія і соціальна робота. – 1999 –

№4 – с. 12-13.

13. Панок В. Г., Титаренко Т. М., Чепелева Н. В., Рибалка В. К., Маценко В. А. Основи практичної психології: Підручник для студ. вищ. навч. закл. / В. Г. Панок [та ін.]. – К. :Либідь, 2003. – 536с.

14. Пецкович С. Д. Структурно-динамічні характеристики саморозуміння в юнацькому віці / С. Д. Пецкович // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. Проблеми загальної, вікової та педагогічної психології / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2006. –Т.VIII, вип. 4. – с. 279–286.

15. Попелюшко Р. П. Програма корекції відхилень у розвитку самооцінки молоді / Р. П. Попелюшко // Практична психологія та соціальна робота, №8□2006–с. 55-65

16. Психологічний словник / [за ред. В. І. Войтка]. – Київ: Вища школа, 1982. – 215с.

17. Психологічні закономірності розвитку громадянської свідомості та самосвідомості особистості: у 2-х т. / М. Й. Боришевський, М. І. Алексеєва, В. В. Антоненко та ін. / заг. ред. М. Й. Боришевського. –К., 2001. – т. 2.,–с. 120-139.

18. Ставицька С. О. Соціально-психологічні проблеми становлення та розвитку особистості в юнацькому віці / С. О. Ставицька // Людина і політика: Український соціально-гуманітарний науковий журнал. – 2008. – №2 (37) – 96с.

19. Титаренко Т. М. Рання молодість: проблеми смислоутворення, подальше професійне й життєве самовизначення / Основи практичної психології / В. Г. Панок, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелева та ін. – Вид. 2-е, стереотип. – К.: Либідь, 2001. – 536 с.

20. Томан І. Як удосконалювати самого себе / І. Томан. – К.: Радянська школа, 1988. – 205 с.

21. Тренерська валіза (Серія «Психологічний інструментарій»). / Упоряд.: О. Главник, Р. Безпальча, О. Попова – К.:Главник, 2006. –144с.

22. Український Я. І., Штопало Н. Я. Рефлексія як засіб саморозвитку особистості / Я. І. Український // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка: Соціологія. Психологія. Педагогіка. – 1999. – Випуск №7. – с. 24 – 27.
23. Фурман А. В., Гуменюк О. Є. Психологія Я-концепції: навчальний посібник / А. В.Фурман, О. Є.Гуменюк. – Львів: Новий світ–2000. –250с.
24. Чепелева Н. В., Смульсон М. Л., Шиловська О. М., Гуцол С. Ю. Наративні психотехнології / Н. В. Чепелева. – К.: Главник, 2007. – 144с. – (Серія «Психологічний інструментарій»).
25. Щотка О. П. Вікова психологія дорослої людини. Навчальне видання / О. П. Щотка. – Ніжин: Редакційно-видавничий відділ НДПУ, 2001 –194с.
26. Damon, W. The Development of Self-Understanding from Infancy through Adolescence / Damon W., Hart D // Child Development. – 1982. – V. 53. – No. 4.
27. Erikson E. Insight and Responsibility / E. Erikson. - N.Y., 1964. - P. 200-201
28. Gergen K. J. If persons are texts / K. J. Gergen // Hermeneutics and psychological theory. L.: NewBrunswick, 1988. – p. 28-51.
29. . Zaborowski Z. Psycholeczne problem funkcjonowania samoswiadomosci / Z. Zaborowski // Stusiafilosoficzne, 1986.– №5 (246). – p.92.

ДОДАТКИ А

Додаток А 1

Методика домінуючих ціннісних орієнтацій підлітків

(Автор Х. Ніємі, апробована М.Р.Гінзбургом)

Мета: Виявити провідні ціннісні орієнтації підлітків, уточнити, які конкретні цілі включені ними у власний особистісний простір, які смислові одиниці домінують в особистісному самовизначенні, у ставленні до майбутнього.

Інструкція: Люди визнають у житті важливими різні речі. Нижче перераховано те, що люди вважають у житті важливим. Будь ласка, вкажіть, наскільки Ви погоджуєтеся з цими судженнями. Для цього поставте знак «+» у відповідній графі проти кожного рядка.

Судження

Відповіді

№	Головне в житті - це, щоб...	Зовсім не згоден	Не згоден	Важко сказати	Згоден	Повністю згоден
		1	2	3	4	5
1.	ти добре вчився					
2.	ти здобув добру професію					
3.	ти був важною персоною					
4.	ти мав сім'ю					
5.	у тебе була кохана людина у тебе були добрі взаємини з батьками					
7.	ти був привабливим для оточуючих					
8.	ти був незалежним у житті					
9.	ти створив у житті щось нове					
10.	у тебе була мета і смисл життя					

11.	всі люди були щасливі					
12.	всі країни жили в мирі					
13.	ти виконував свої обов'язки					
14.	тебе любили					
15.	ти розвивав свої здібності					
16.	ти був забезпеченою людиною					
17.	ти весело 80 проводив свій час					
18.	ти вчився на відмінно					
19.	ти мав цікаву роботу					
20.	ти керував іншими людьми					
21.	ти мав дітей					
22.	у тебе були друзі					
23.	у тебе були добрі взаємини з вчителями					
24.	ти був модно одягнений					
25.	ти був самостійною людиною					
26.	ти був творчою людиною					
27.	твоє життя було осмисленим					
28.	ти допомагав іншим людям					
29.	наша країна була могутньою					
30.	ти робив добро					
31.	тебе поважали люди					
32.	ти багато знав і вмів					

33.	ти мав усе, що тобі заманеться					
34.	ти відпочивав на свою втіху					
35.	ти був досить відповідальною людиною					
36.	у тебе на першому місці стояло почуття совісті					

Інтерпретація даних: На основі наукових даних визначені 17 ціннісних орієнтацій, які загалом охоплюють цінності підлітків та юнацтва. На бланку цінності подані вроздріб. З метою визначення значущості різних ціннісних орієнтацій підраховується середнє значення генеральної сукупності (вибірки) за наступними парами суджень:

1. Альтруїстичні	11 і 28
2. Суспільно-політичні	12 і 29
3. Моральні	13 і 30; 35 і 36
4. Визнання з боку оточуючи	14 – 31
5. Саморозвиток	15 і 32
6. Матеріальні	16 і 33
7. Відпочинок	17 і 34
8. Навчання	1 і 18
9. Професійні	2 і 19
10. Соціальний статус	3 і 20
11. Сімейно-побутові	4 і 21
12. Інтимне спілкування	5 і 22
13. Взаємини з дорослими	6 і 23
14. Зовнішня привабливість	7 і 24
15. Самостійність	8 і 25
16. Творчість	9 і 26
17. Наявність мети і смислу життя	10 і 27

Додаток А2

Тест-опитувальник самоствавлення

(автори В.В.Столін, С.Р.Пантілєєв)

Мета: Дослідити комплекс факторів (самоповагу, аутосимпатію, самоінтерес та ін.) емоційно-ціннісного ставлення до себе.

Шкала відповідей: так – «+» ; ні – «- » .

Судження

1. Думаю, що більшість моїх знайомих ставиться до мене з симпатією.
2. Мої слова не так вже й часто розбіжні зі справою.
3. Думаю, що багато хто бачить в мені щось схоже з собою.
4. Коли я намагаюся себе оцінити, я перш за все бачу свої недоліки.
5. Думаю, що як особистість я цілком можу бути привабливим для інших.
6. Коли я бачу себе очима люблячої мене людини, мене неприємно вражає те, наскільки мій реальний образ далекий від дійсності.
7. Моє «Я» завжди мені цікаве.
8. Я вважаю, що інколи не гріх пожаліти самого себе.
9. В моєму житті є чи, у крайньому випадку, були люди, з якими я був надзвичайно близьким.
10. Власну повагу мені ще треба заслужити.
11. Бувало, і не раз, що сильно сам себе ненавидів.
12. Я цілком довіряю своїм бажанням, які раптово виникають.
13. Я сам хотів багато в чому себе переробити.
14. Моє власне «Я» не вважається мені чимось гідним глибокої уваги.
15. Я щиро хочу, щоб у мене було все гаразд у житті.
16. Якщо я ставлюся до кого-небудь з докором, то, перш за все, до самого себе.

17. Випадковому знайомому я вважатимуся, скоріше всього, людиною приємною.
18. Частіше всього я схвалюю свої плани і вчинки.
19. Власні слабкості викликають у мене щось подібне до презирства.
20. Якщо б я роздвоївся, то мені було б дуже цікаво спілкуватися зі своїм двійником.
21. Деякі свої якості я відчуваю як сторонні, чужі мені.
22. Навряд чи хто-небудь зможе відчути свою схожість зі мною.
23. У мене достатньо здібностей і енергії, щоб втілити в життя задумане.
24. Часто я не без знушання жартую над собою.
25. Саме розумне, що може людина зробити в своєму житті, це підкоритися власній долі.
26. Стороння людина, на перший погляд, знайде в мені багато такого, що відштовхує.
27. На жаль, якщо я і сказав щось, це не означає, що саме так і буду поводитися.
28. Моє ставлення до самого себе можна назвати дружнім.
29. Бути поблажливим до власних слабкостей цілком природно.
30. У мене не виходить бути для коханої людини цікавим тривалий час.
31. У глибині душі я хотів би, щоб зі мною відбулося щось катастрофічне.
32. Навряд чи я викликаю симпатію у більшості моїх знайомих.
33. Мені буває дуже приємно побачити себе очами люблячої мене людини.
34. Коли у мене виникає яке-небудь бажання, я, перш за все, запитую себе, чи розумно це.

35. Інколи мені здається, що, якби якась мудра людина змогла побачити мене наскрізь, то вона відразу зрозуміла б, яка я нікчемність.
36. Часом я сам собою захоплююся.
37. Можна сказати, що я оцінюю себе достатньо високо.
38. В глибині душі я ніяк не можу повірити, що я дійсно доросла людина.
39. Без сторонньої допомоги я мало що можу зробити.
40. Інколи я сам себе погано розумію.
41. Мені дуже заважає відсутність енергії, волі та цілеспрямованості.
42. Думаю, що інші в цілому оцінюють мене достатньо високо.
43. В моїй особистості, мабуть, є щось таке, що здатне викликати у інших гостру неприязнь.
44. Більшість моїх знайомих не сприймають мене дуже серйозно.
45. Сам у себе я досить часто викликаю почуття роздратованості.
46. Я цілком можу запевнити, що поважаю сам себе.
47. Навіть мої негативні риси мені не здаються чужими.
48. В цілому мене влаштовує те, який я є.
49. Навряд чи мене можна любити по-справжньому.
50. Моїм мріям і планам не вистачає реалістичності.
51. Якщо б моє друге «Я» існувало, то для мене це був би самий нудний партнер по спілкуванню.
52. Думаю, що я зміг би знайти спільну мову з кожною розумною і знаючою людиною.
53. Те, що в мені відбувається, як правило, мені не зрозуміло.

54. Мої достоїнства цілком перевищують мої недоліки.

55. Навряд чи знайдеться багато людей, яку звинуватять мене у відсутності совісті.

56. Коли зі мною відбуваються неприємності, як правило, я думаю: «Це тобі по заслuzі».

57. Я можу сказати, що я цілком контролюю свою долю.

Обробка даних

Показник за кожним фактором підраховується шляхом сумування суджень, з якими досліджуваний згоден, якщо вони входять у фактор з позитивним знаком; і судження, з якими досліджуваний не згоден, якщо вони входять у фактор з від'ємним знаком.

Шкала самоповаги (I). Ключ до самоповаги (I):

«+» – 2, 23, 53, 57.

«-» – 8, 13, 25, 27, 31, 35, 38, 39, 40, 41, 50.

Фактор I

«Сирі бали»	Накопичені частоти (%)	«Сирі бали»	Накопичені частоти (%)
0	1,67	8	58,67
1	4,00	9	71,33
2	6,00	10	80,00
3	9,33	11	86,67
4	16,00	12	91,33
5	25,33	13	96,67
6	34,00	14	99,67
7	44,67	15	100,00

Шкала самоприйняття (3). Ключ до шкали самоприйняття (3):

«+» - 12, 18, 28, 47, 48, 54.

«- » - 21.

Фактор 3

«Сирі бали»	Накопичені частоти (%)	«Сирі бали»	Накопичені частоти (%)
0	2,67	4	50,67
1	7,67	5	70,67
2	16,67	6	89,67
3	34,33	7	100,00

Шкала саморозуміння (7). Ключ до шкали саморозуміння (7):

«+» - 53.

«-» - 6, 8, 13, 15, 22. 40.

Фактор 7

«Сирі бали»	Накопичені частоти (%)	«Сирі бали»	Накопичені частоти (%)
0	4,31	4	83,67
1	21,33	5	94,00
2	43,33	6	99,33
3	68,67	7	100,00

Додаток А3

Методика визначення відповідальності (автор М. А. Осташева)

Мета: Визначити головний критерій морально-духовної самосвідомості підлітків - їх соціальну відповідальність. Виявити ступінь розвитку структурних показників соціальної відповідальності: дисциплінарну відповідальність, відповідальність за себе і відповідальність за інших у загальній справі. Виявити динаміку становлення соціальної відповідальності.

Інструкція: Вирішення багатьох проблем у житті людини залежить від її відповідальності. Добрі взаєностосунки з людьми, досягнення мети, процеси самоудосконалення, висока ерудиція, почуття власної гідності, допомога і співчуття іншим, честь і обов'язок - це той невеликий перелік важливих сторін життя особистості, в основі яких лежить відповідальність. Вказана якість особистості включає в себе дисциплінарну відповідальність, відповідальність за себе та відповідальність за інших у загальній справі. Кожному необхідно знати ступінь розвитку цієї важливої моральної якості у себе, щоб удосконалювати своє «Я», власні вчинки і поведінку. Перед Вами на бланку представлені питання, на які треба відповідати:

Шкала відповідей:

- 1) безумовно, так;
- 3) мабуть, ні;
- 2) мабуть, так;
- 4) безумовно, ні;

Питання

1. Чи вважаєш ти, що роботу можна виконати погано, якщо вона не перевіряється вчителем?
2. Чи буває так, що ти не виконуєш доручень через те, що вони здаються тобі досить важкими?
3. Чи вважаєш ти, що тобі немає сенсу турбуватися про суспільні справи, оскільки у тебе достатньо і власних клопотів?
4. Якщо у Вас з товаришем різні погляди, чи намагаєшся ти знайти спільну точку зору?
5. Що тобі більше подобається: докладні вказівки чи можливість домислити деталі роботи самому?

6. Коли класний керівник хоче поговорити з тобою після уроків, чи хвилюєшся ти, що зробив щось не так?
7. Чи згоден ти, що багато однокласників добре виконують свої обов'язки через страх покарання?
8. У випадку неприємностей у класі, чи можеш ти взяти всю відповідальність на себе?
9. Тобі більше подобається швидко перейти до справи, щоб не довго обговорювати її з однокласниками?
10. Чи вважаєш ти, що тобі немає ніякого діла до особистого життя однокласників?
11. Чи вважаєш ти себе надійною людиною?
12. Чи буває так, що ти з власної вини запізнюєшся (на збори, заняття, зустріч з друзями)?
13. Чи вважаєш ти, що найкраще відповідати за спільну справу колективно?
14. Чи вважаєш ти, що головне – це виконання власних обов'язків, а як справляються з ними твої товариші – це не твоя справа?
15. Чи згоден ти, що бути вимогливим до себе необхідно тільки під впливом товаришів, вчителів?
16. Чи вважаєш ти, що на класних зборах краще надати можливість обговорювати питання однокласникам, а самому помовчати?
17. Чи вважаєш ти, що доручена справа повинна бути виконана в цілому, а дрібні деталі в ній не суттєві?
18. Чи можна добросовісно виконувати якусь справу, якщо вона тобі не до душі?
19. Ти хвилюєшся, якщо тобі належить відповідати за весь клас?

20. Чи завжди вимогливість до себе виховується під впливом товаришів, вчителів, батьків?
21. Чи часто ти звинувачуєш себе, якщо не до кінця виконав доручену справу?
22. Чи подобається тобі братися за рішення складних суспільних проблем?
23. Якщо якась робота не виходить, чи схильний ти переробляти її по декілька разів?
24. Чи часто виникає у тебе бажання допомогти іншому?
25. Якщо тобі щось доручено, чи виникає у тебе бажання докладно познайомитися зі справою, зі своїми обов'язками?
26. Частіше всього про життя класу ти дізнаєшся на класних годинах, зборах, зібраннях?
27. Чи буває так, що ти обіцяєш щось зробити, хоча знаєш, що це неможливо?
28. Якщо твій друг неправий, чи завжди ти намагаєшся йому довести це?
29. Чи завжди можна вірити твоїм обіцянкам?
30. Чи вірно те, що страх бути розкритими утримує людей від нечесних вчинків?

Код опитувальника:

Прямі питання					Зворотні питання			
Номер відповідей:	1	2	3	4	1	2	3	4
Бали:	4	3	1	0	0	1	3	4

Дисциплінарна відповідальність (ДВ): питання -1, -2, -5, 6, -7, -15, -16, -20, 25, 26.

Відповідальність за себе (ВС): питання 11, -12, -17, -18, 21, 22, 23, -27, 29, -30.

Відповідальність за іншого (ВІ): питання -3, 4, 8, 9, -10, -13, -14, 19, 24, 28.

Індивідуальна оцінка кожного досліджуваного підраховується шляхом сумування отриманих балів за кожним показником.

Максимальна кількість балів за кожною шкалою складає 40 балів, мінімальна – 0 балів.

0-13 – низький рівень відповідальності;

14-27 – середній рівень відповідальності;

28-40 – високий рівень відповідальності.

Додаток А4

Методика дослідження комунікативних якостей школяра

(«Потреба у спілкуванні» за Ю.М.Орловим)

Мета: проаналізувати рівень розвитку потреби учня у спілкуванні.

Обладнання: бланк для опитування, олівець.

Завдання

1. Провести психологічне дослідження комунікативних якостей учня за запропонованими методиками. Результати обстежень оформити у вигляді протоколів за наведеною нижче формою.
2. Узагальнити результати діагностичного обстеження та скласти психологічну характеристику комунікативних якостей учня за поданою далі схемою.

Форма протоколу психологічного дослідження комунікативних якостей учня

1. Прізвище та ім'я досліджуваного: _____

2. Клас: _____

3. Вік: _____

4. Да та д о с л і д ж е н н я : _____

5. Предмет дослідження: _____

за методикою _____

Відповіді досліджуваного _____

6. Висновки (ступінь прояву якості, що була предметом дослідження; характеристика прояву цієї якості (чи якостей) у поведінці досліджуваного тощо).

Інструкція: Якщо Ви згодні з твердженнями, наведеними нижче, поставте знак «+» навпроти відповідного номера судження. Якщо ж не згодні, відповідно поставте знак «-»:

Зміст опитувальника:

- 1 . Я залюбки беру участь у різних урочистостях.
2. Я не можу перемогти свої бажання, навіть якщо вони суперечать бажанням моїх товаришів.
3. Мені подобається висловлювати кому-небудь свою прихильність.
4. Я більше зосереджений на завоюванні впливу, ніж дружби.
5. Я відчуваю, що стосовно друзів маю більше прав, ніж обов'язків.
6. Коли я дізнаюсь про успіхи свого товариша, у мене чомусь погіршується настрій.
7. Щоб бути задоволеним собою, я повинен кому-небудь у чомусь допомогти..
8. Мої турботи зникають, коли я перебуваю серед товаришів.
9. Мої друзі мені добряче-таки набридли.
10. Коли я виконують важку роботу, присутність людей мене дратує.

11. Загнаний у глухий кут, я кажу лише ту частку правди яка, на мою думку, не зашкодить моїм друзям та знайомим.
12. У складній ситуації я думаю не стільки про себе, скільки про близьку людину.
13. Неприємності у друзів викликають у мене таке співпереживання, що я можу захворіти.
14. Мені приємно допомагати іншим, навіть коли це завдає мені труднощів.
15. З поваги до друга я можу погодитися з його думкою навіть якщо він і не правий.
16. Мені більше подобаються пригодницькі оповідання, ніж оповідання про кохання.
17. Сцени насильства у фільмах викликають у мене відразу.
18. На самоті я відчуваю більшу тривогу й напруженість, ніж коли перебуваю серед людей.
19. Я вважаю, що головна радість у житті - спілкування.
20. Мені шкода бездомних котів і собак.
21. Я вважаю, що краще мати менше друзів, зате близьких.
22. Я люблю бувати серед людей.
23. Я довго хвилююся після суперечки з близькими.
24. У мене, мабуть, більше близьких друзів, аніж у багатьох інших.
25. Я більше прагну досягнень, аніж дружби.
26. Я більше довіряю власній інтуїції та уяві, думаючи про людей, ніж судженням про них інших.
27. Для мене важливіше матеріальне забезпечення й добробут, ніж радість спілкування з приємними мені людьми.

28. Я співчуваю людям, у яких немає близьких друзів.
29. Люди часто невдячні мені.
30. Я люблю оповідання про безкорисливу дружбу.
31. Заради друга я можу пожертвувати своїми інтересами.
32. У дитинстві я належав до компанії, яка завжди трималася вкупі.
33. Якби я був журналістом, то із задоволенням писав би про силу дружби.

Обробка результатів: підрахуйте кількість відповідей "-" на запитання: 3, 4, 6, 9, 10, 15, 16, 25, 27, 29 з відповідей "+" на всі інші запитання.

Інтерпретація:

Якщо одержана сума менше 23 балів - потреба у спілкуванні дуже низька;

23-26 балів - низька;

27-28 балів - середня;

29-30 балів - висока;

31 і більше - дуже висока.

У висновках зазначаються індивідуальні особливості вираженості мотиваційної складової спілкування досліджуваного учня та наводяться рекомендації з їх врахування в умовах педагогічного процесу.